

Pasandidehkhoo, K., & Zibakalam Mofrad, S. (2023). The current role and place of education in the process of political development in Iran: Case study of objectives, programs and textbooks of secondary school in the first academic year 2020-21. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 15(2), 7-30. doi: 10.22035/isih.2023.4496.4468

 <https://doi.org/10.22035/isih.2023.4496.4468> URL: http://www.isih.ir/article_434.html

2008-4641 / © The Authors. This is an open access article under the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

Research Paper

The current role and place of education in the process of political development in Iran: Case study of objectives, programs and textbooks of secondary school in the first academic year 2020-21

Keramat Pasandidehkhoo^{1*}, Sadegh Zibakalam Mofrad²

Received: Jun. 30, 2022; Accepted: Dec. 16, 2022

ABSTRACT

This research was conducted with the aim of investigating the current role of education system in helping the process of political development. The research method is descriptive and quantitative content analysis with practical approach. The research population includes textbooks in the field of educating and learning humanities as well as special objectives and programs of secondary school in the first academic year of 2020-2021. Due to the nature of the research and limitation of the statistical population, the entire research population is considered as a sample. The measurement tool was a researcher-made content analysis checklist and the research results were analyzed using descriptive and inferential statistics indicators through SPSS software. In a summary and based on frequencies obtained from this research and data analysis, it can be concluded that: the textbooks in the field of educating and learning humanities and the goal and special curricula in terms of creating and cultivating the examined concepts and components for political development to students have been inappropriate and very weak and therefore it can be said that they do not provide the necessary ground for the political development of students. Also, studies showed that even with this minimal attention, a logical trend was not followed while distributing the components. This means that the authors of these textbooks and policymakers have not paid special or targeted attention to the issue of political development whether in terms of conceptualization or in terms of knowing the components mentioned in this study.

Keywords: political development, education system, goals and programs, textbooks, secondary school

1. PhD Student in Political Sociology, Department of Political Science, Faculty of Law, Theology and Political Science, University of Science and Research, Tehran, Iran (Corresponding Author)

✉ kpasandideh@gmail.com

2. Professor of Political Science, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Iran

✉ szibakalam@ut.ac.ir

INTRODUCTION

A developed society is formed by the existence of activists with an elevated personality, in a sense that as long as there is no transformation at the level of vision, attitude and as a result in people's behavior and the actions of people do not become rational and logical, the efforts to achieve development in all dimensions will not accomplish. The education system can have a great role and place in this arena. The system uses various aspects and applying them directly or indirectly can help educate people with developed personality, promote culture and institutionalize political participation and competition. The main tool of the education system is the textbooks as well as goals and necessary programs related to them. In other words, it is very important to make policies and compile appropriate textbooks in accordance with the criteria of curriculum planning and in order to pay attention to these dimensions and indicators.

PURPOSE

The fundamental role of the education system in the process of development in all its dimensions and the provision of human resources require that education should be given more attention and fundamental changes in its programs should be made in line with its evolution and effectiveness. With these descriptions and by reviewing the related literature it seems that the role and place of education in the process of development, in general, and political development, in particular, has not been addressed in a desirable way, so it requires researches to be conducted in this field and also the state of the education system in terms of being development-oriented and influencing and determining the cultural development should be investigated so that the discourse of development based on education and training becomes prominent in the official literature. By this way, the compilation of a comprehensive and up-to-date system of training and educational resources and concepts would not only be compatible with the cultural roots and national-religious ideals but compatible with political development.

METHODOLOGY

The research method is descriptive and quantitative content analysis with a political approach. The research population includes textbooks in the field of educating and learning humanities as well as special goals and programs of secondary school in the first academic year of 2020-2021 which due to the nature of the research and the limitation of the statistical population, the entire research population is considered as a sample. The measurement tool was a researcher-made content analysis checklist and the results were analyzed using descriptive and inferential statistics indicators through SPSS software.

FINDINGS

In this research, after identifying the components of political development that should be paid attention to in education and training, (including participatory political culture, developed personality, political competition, political participation, and cultural contexts of political development), the amount of attention of textbooks in the field of educating and learning humanities and objectives and programs of secondary school to these components are examined in the form of some questions. Among the components of political development, the most attention has been paid to political culture, and in the second step, the cultural contexts of political development are placed at a greater distance from participatory political culture. Also, despite the fact that at the first glance it seems that the attention to participatory political culture is high, in practice, the method of distribution of this component in the analyzed cases is not only unbalanced and inappropriate rather the attention of some textbooks and analytical cases to the components, even the participatory political culture has been insignificant and performed poorly.

The findings indicate that despite the almost good attention paid to the components of political development, these are not equally and evenly distributed in the studies contents and paying too much attention to the participatory political culture resulted in the lack of attention and poor attention to other components. From another point of view, it is not possible to pay exclusive attention to one element in a particular book, so the ideal is to distribute the components in a balanced way.

In nutshell, based on the data analysis and the frequency of this research, it can be concluded that the textbooks in the field of educating and learning humanities and special objectives and programs of the secondary school have very poor performance in terms of creating and cultivating the examined concepts and components for teaching the political development to students do not provide the necessary grounds for their political development. Also, it was found that even with the minimal attention, a logical trend in the distribution of components has not been followed. This means that the authors of these textbooks and the policymakers have not paid special or targeted attention to the issue of political development, either in terms of conceptualization or in terms of knowing the components.

CONCLUSION

Development requires training of people with a development-oriented personality or those with a democratic vision and attitude, and considering the role of educational institutions and system in this field, this development is possible when those institutions play their roles well.

This means that through this system and the tools it has, the basic concepts of political development can be institutionalized in the minds and behavior of students

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

as the future generation. In this regard, to realize political development, its basic concepts (dimensions of political development) should be distributed in an appropriate, sufficient, and balanced manner in educational content, programs and goals of education. The evidence of this research indicates that there is no such thing and therefore the education system in Iran (secondary school education) suffers from serious weaknesses in fulfilling its political functions and thus it cannot play its valuable role well.

NOVELTY

The components and identifiers proposed to measure the level of the dimensions of political development with regard to assumptions and fundamental principles of various theories related to political development and identifying the common principles accepted by theoretical schools and pondering the opinions and works of experts and previous researches have been taken into account in order to check the validity and reliability with special precision and obsession. Therefore, it is suggested that the dimensions, components and introduction that have not received enough attention in analyzing programs, goals and textbooks should be included in the best way possible to provide the necessary grounds and contexts for the development of students' personality.

Due to the fact that in secondary school, education is student-centered and their participation and activities are valued, it is suggested to provide the necessary planning to create and provide the best possible environment for the growth of political education of students in the form of practical programs and activities as well as discussions in classrooms so that they get familiar with these topics in a practical and tangible way and the ground for their participation is provided. Of course, it should be noted that in such programs, maximum efficiency is provided only when all the mentioned dimensions, components and representatives are considered in a balanced way.

As mentioned, the analyzed goals, programs and textbooks did not have a sufficient and balanced attention to all dimensions and components of political development, therefore, besides the suggestion of including necessary amounts of these dimensions and components in textbooks and programs, it is also suggested that apart from practical training (in the form of programs such as student councils), other educational programs in the form of films, video clips and additional educational packages should be given to students for better and more efficient study and hence, they can get on the path of education and develop their interest in political development.

CONFLICT OF INTEREST

The authors declare no conflict of interest.

BIBLIOGRAPHY

- Abdulahi, M. (1993). Jāygāh va naqš-e āmuzeš va parvareš dar farāyand-e towse'e-ye melli [The place and role of education in the process of national development]. *Social Sciences Quarterly of Allameh University*, 1(3,4), 57-74.
- Abdulahi, M., & Rad, F. (2009). Barresi-ye ravand-e tahavol va mavāne'e sāxtari-ye towse'e-ye siyāsi dar Iran [Investigating the transformation process and structural obstacles of political development in Iran (1304-1382)]. *Iranian Journal of Sociology*, 10(1), 29-63.
- Afarakhte, H. (2019). The role of mental structures in the realization of Iran's development plans. *Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies in Humanities*, 11(3), 49-74. doi: 10.22035/isih.2020.3371.3608.
- Almond, G., & Verba, S. (1965). *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. Prinseton: University Press.
- Aminzadeh, M. (1997). Towse'e-ye siyasi [Political development]. *Journal of Political-Economic Ettelaat*, 118, 117-104.
- Azkiā, M., & Ghaffari, G. (2005). *Jāme'ešenāsi-ye towse'e* [Sociology of development]. Tehran, Iran: Keihan Institute Research Office.
- Bashiriyeh, H. (2001). *Mavāne'e towse'e-ye siyāsi* [Political development barriers in Iran]. Tehran, Iran: Gaame Now.
- Chalabi, M. (2006). *Jāme'ešenāsi-ye āmuzeš va parvareš* [Sociology of Education] (Pamphlet). Tehran, Iran: Shahid Beheshti University.
- Chong, A., & Gradstein, M. (2009). Education and democratic preferences. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.1821921
- Dewey, J. (1916). *Democracy and education* (an introduction to the philosophy of education). New York: Macmillan Company.
- Dewey, J. (1962). *Demokrāsi va ta'lim-o-tarbiat: Moqadamei bar falsafe-ye ta'lim-o-tarbiat* [Democracy and education: An introduction to the philosophy of education] (A. Arianpour, Trans.). Tehran, Iran: Franklin. (Original work published 1916)
- Document on the Fundamental Transformation of Education (2011). *Supreme Council of Cultural Revolution*. available at <http://sanadtahavol.ir/wp-content/uploads/2021/01/sanand-tahavol.pdf>
- Elmi, M. (2005). Naqš-e āmuzeš va parvareš dar towse'e va nahādmandi-ye siyāsi [The role of education in development and political institutionalization]. *Social Sciences Quarterly*, 5, 58-67.
- Fajerlind, I., & Lawrence, J. S. (1991). *Ta'lim va tarbiyat va towse'e-ye melli* [Education and national development] (M. Sajjadi, Trans.). Tehran, Iran: Samt.
- Firouzjaian, A., & Jahangiri, J. (2008). Tahlil-e jāme'ešenāxti-ye mošārekāt-e siyāsi-ye dānešjuyān [Sociological analysis of students' political participation: case study of Tehran University students]. *Journal of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad*, 5(1), 83-109.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- Hakimzadeh, R., Kayaanesh, A., & Ataran, M. (2007). Tahlil mohtavā-ye ketabhā-ye darsi-ye dowre-ye rānemāyi [Analysis of the content of middle school books according to the issues and topics of the world day in the field of curriculum. *Curriculum Studies Quarterly*, 2 (5), 27-54.
- Holsti, Al. R (1994). *Tahlil-e mohtavā dar olum-e ejtemā'i va ensāni* [Content analysis in social and human sciences] (N. Salarzadeh Amiri, Trans.). Tehran, Iran: Allameh Tabataba'i University Press.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2010). *Nowsāzi, taqyir-e farhangī va democrācy* [Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence] (Y. Ahmadi, Trans.). Tehran, Iran: Kavir. (Original work published 2005)
- Johari, J.C. (1993). *Comparative politics*. New Delhi: Sterling Publishers.
- Keshavarz, E. (2011). *Farhang-e siyāsi mošārekati dar ketāb-e darsi-ye olum-e ejtemā'i-ye madāres-e Iran* [Participatory political culture in social science textbooks of Iranian schools] (master's thesis), University of Isfahan, Isfahan, Iran.
- Masoudi, A. (2012). *Nezām-e āmuzeš va parvareš va farhang-e siyāsi dar Iran* [Education system and political culture in Iran, with emphasis on the study of elementary school textbooks] (Master's thesis). Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.
- Miley, M. R. (2000). *Nezām-e siyāsi va towse'e: barresi-ye mowredi-ye naqš-e nezām-e siyāsi dar ravand-e towse'e-ye Iran* [Political system and development (Case study: The role of the political system in the development process of Iran (1342-57)]. Tehran, Iran: Našr-e Erā'e.
- Nasiri, M. (2016). *Naqš-e nezām-e āmuzešī bar towse'e-ye Iran-e mo'āser* [The role of education system on the development of contemporary Iran]. Qom, Iran: University and Seminary Research Institut
- Nazari, M. (2016). *Negāh-e Tarbiyati be towse'e: goftarhā-ye nazari dar āmuzeš va parvareš va towse'e-ye ensāni* [An educational look at development: Theoretical discourses in education and human development]. Tehran, Iran: Qatrān.
- Pai, L. (1991). *Political culture and political development* (M. Mohammadi, Trans.). *Farhang Nāme*, 5&6, 37-47.
- Pye, L.W. & Verba, S. (Eds), (1965). *Political culture and political development*. Princeton: Princeton University Press.
- Sarfī, T., Nosrati, S. & Sabzali, M. (2021). The new celebrity economy in cyberspace. *Journal of Cyberspace Studies*, 5(1), 85-108.
- Sariolghalam, M. (1993). *Aql va towse'enayāftegi* [Intelligence and development]. Tehran, Iran: Safir Publishing.
- Seifzadeh, S. H. (1989). *Nowsāzi va degarguni* [Modernization and political transformation]. Tehran, Iran: Safir Publishing.
- Sharapour, M. (2015). *Jāme'ešenāsi-ye āmuzeš va parvareš* [Sociology of Education]. Tehran, Iran: Samt.

- Talebzadeh, H. (1999). *Farhang-e towse'e va āmuzeš va parvareš* [The culture of development and education, a case study of primary education in Iran] (master's thesis), Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.
- Vafai Saadi, K. (2006). *Amuzeš va towse'e-ye siyāsi, barresi-ye amalkard-e dowlat tey-e sāl-hā-ye 68 tā 76 va ta'sir-e an dar peydāyeš-e dovom-e xordād 76* [Political education and development, investigation of the performance of the government during the years 1968 to 1976 and its effect on the second generation of Khordad 1976] (Doctoral dissertation). University of Science and Research, Tehran, Iran.
- Wallerstein, I., & Almond, G. A. (1972). Political development: Essays in heuristic theory. *Contemporary Sociology*, 1(2), 113. doi: 10.2307/2062811
- Ziaei, A. (2008). *Content analysis of middle school textbooks in 2007-2008 from the perspective of participatory political culture* (master's thesis) Isfahan University, Isfahan, Iran.
- Zohouri, M., Darvishi, M. & Sarfi, M. (2020). Slacktivism: A Critical Evaluation. *Journal of Cyberspace Studies*, 4(2), 152-173.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

مقاله پژوهشی

نقش و جایگاه فعلی آموزش و پرورش در روند توسعه سیاسی ایران؛ مورد مطالعه، اهداف، برنامه‌ها و کتاب‌های درسی متوسطه اول در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹

کرامت پسندیده‌خو^۱، صادق زیباکلام مفرد^{۲*}

دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۰۹؛ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۲۵

چکیده

آموزش و پرورش می‌تواند زیرساخت تربیتی توسعه سیاسی را فراهم آورد. به این معنا آموزش و پرورش می‌تواند به تربیت انسان‌های با شخصیت توسعه‌گرا و ترویج فرهنگ توسعه کمک کند و مشارکت و رقابت سیاسی را نهادینه سازد. این مقاله با هدف بررسی نقش فعلی آموزش و پرورش در کمک به روند توسعه سیاسی در ایران انجام شده است. روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا و رویکرد آن نیز کاربردی است. جامعه پژوهشی شامل کتاب‌های حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و اهداف و برنامه‌های ویژه متوسطه اول سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ است که با توجه به ماهیت، موضوع پژوهش و محدودیت جامعه آماری از نمونه‌گیری صرف نظر شده و کل جامعه پژوهشی به‌عنوان نمونه در نظر گرفته شده است. ابزار اندازه‌گیری و چک‌لیست تحلیل محتوا ساخته محقق بود و نتایج با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی و استنباطی با استفاده از نرم‌افزار SPSS بررسی شد. در یک جمع‌بندی و براساس فراوانی‌های حاصل از این پژوهش و تحلیل داده‌ها می‌توان گفت که کتاب‌های حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و اهداف و برنامه‌های ویژه متوسطه اول از نظر ایجاد و پرورش مفاهیم و مؤلفه‌های مورد بررسی برای آموزش مفاهیم توسعه سیاسی به دانش‌آموزان دارای عملکرد نامناسب و بسیار ضعیف‌اند. لذا می‌توان گفت که زمینه‌های لازم برای توسعه سیاسی دانش‌آموزان را فراهم نمی‌کنند. همچنین، بررسی‌ها نشان داد که در این توجه حداقلی نیز روندی منطقی در توزیع مؤلفه‌ها دنبال نمی‌شود. بر این اساس می‌توان گفت که مؤلفان این کتاب‌ها و سیاست‌گذاران توجه هدفمند یا ویژه‌ای به توسعه سیاسی، چه از لحاظ مفهوم‌پردازی و چه از نظر شناخت مؤلفه‌های مورد نظر در این مطالعه، نداشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: توسعه سیاسی، آموزش و پرورش، اهداف و برنامه‌های درسی، کتاب‌های درسی، متوسطه اول

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

✉ kpasandideh@gmail.com

۲. استاد علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

✉ szibakalam@ut.ac.ir

۱. مقدمه

از نگاه جامعه‌شناختی، توسعه واقعی است اجتماعی و اقتصادی. به عبارتی، توسعه‌یافتگی دو بعدی است و الزامات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری دارد. از نظر صاحب‌نظران در این حوزه، توسعه متفاوت و جامع‌تر از رشد و پیشرفت است. رشد و پیشرفت الزامات اقتصادی و سخت‌افزاری و مادی توسعه است. علاوه بر این، برای رسیدن به توسعه به الزامات نرم‌افزاری نیز نیاز است. الزامات نرم‌افزاری همان بعد فرهنگی و رفتاری توسعه است و از این جهت توسعه‌یافتگی کیفی است. در بعد فرهنگی و رفتاری توسعه باید دگرگونی در سطح نگرش افراد اتفاق افتد و انسان‌ها را در مسیر توسعه‌یافتگی قرار دهد. به عبارتی، توسعه‌یافتگی نیاز به آمادگی ذهنی دارد. برای رسیدن به این آمادگی ذهنی و تحول فرهنگی و رفتاری آموزش و پرورش نقش و جایگاه والایی دارد. «آموزش و پرورش قبل از آنکه یک دستگاه اجرایی باشد یک نهاد گسترده اجتماعی است که زیرساخت تربیتی توسعه را فراهم می‌آورد.» (نظری، ۱۳۹۵، ۲).

از منظر جامعه‌شناختی رابطه نظام آموزشی با توسعه از آن جهت قابل بررسی است که توسعه واقعی است فراهم‌آمده از مجموعه کنش‌های عقلانی و منطقی افراد جامعه و در این میان آموزش عامل بسیار مهمی است که با آن می‌توان به عقلانی کردن کنش‌ها و بهینه کردن رفتار و اعمال انسان‌ها پرداخت (چلبی، ۱۳۸۵). اگر بپذیریم که رسیدن به توسعه سیاسی در جوامع مستلزم افراد توسعه‌یافته از نظر شخصیتی است، در آن صورت می‌توان به اهمیت آموزش و تربیت که منجر به پدیدار شدن انسان‌های توسعه‌یافته می‌شود پی برد. گفته می‌شود که اگر بتوان برای تحقق توسعه سیاسی و دموکراسی نقطه شروعی در نظر گرفت، آن نقطه شروع آموزش و پرورش است. از این روست که چهره‌های شناخته شده دموکراسی جهان، از جمله کسانی که پدران دموکراسی ایالات متحده شناخته می‌شوند، پایه اصلی دموکراسی را داشتن شهروندانی آگاه و فعال می‌دانستند و شرط دانستن چنین شهروندانی را آموزش می‌دیدند (ظهوری و همکاران، ۲۰۲۰).

اهمیت و جایگاه آموزش و پرورش در روند توسعه سیاسی و دموکراتیزاسیون تا بدانجاست که بعضی از متفکران نظیر جان دیویی^۱ تحقق دموکراسی در جامعه را جز از

طریق تعلیمات مناسب در نهادهای آموزش و پرورش غیر ممکن می‌دانند. آموزش و پرورش یکی از مهم‌ترین نهادهایی است که توجه به آن تأثیر شگرفی بر توسعه به‌طور کلی و دموکراتیزاسیون و توسعه سیاسی به‌طور خاص می‌گذارد. به‌دیگر سخن، آموزش و پرورش به‌عنوان پایه و اساس تمامی تحولات اجتماعی و نقطه آغاز نه‌تنها توسعه سیاسی، بلکه توسعه اجتماعی و اقتصادی جوامع اهمیت و ارزش فوق‌العاده‌ای دارد و بدون برخورداری از آموزش و پرورش صحیح و همه‌گیر تحول اجتماعی و توسعه سیاسی غیر ممکن است. توسعه فرایندی تربیتی است. آموزش و پرورش باید انسان‌ها را در مسیر توسعه‌یافتگی قرار دهد و این کاری است که باید در سطح نگرش‌ها صورت پذیرد. اگر نگاه افراد توسعه‌ای نباشد این روند می‌تواند به ضد خود تبدیل شود؛ یعنی افرادی رشد خواهند کرد که در برابر جریان توسعه ایستادگی می‌کنند (نظری، ۱۳۹۵).

فرایند دموکراسی و توسعه سیاسی به واسطه مردمی فراهم می‌شود که بینش و نگرش دموکراتیک داشته باشند. نهادهای آموزشی و آموزش و پرورش در این زمینه نقش ارزنده‌ای دارند. اگر برنامه‌های آموزشی و تربیتی در آموزش و پرورش متناسب با توسعه سیاسی طراحی و تدوین شوند و درون آموزش و پرورش فرایند توسعه و مدنی‌زیستن تمرین شود و تجربه کافی برای شکل‌گیری نگرش و بینش در یک جامعه مدنی فراهم شود، جامعه به سمت توسعه سیاسی گام خواهد برداشت.

به زعم بسیاری از صاحب‌نظران در ایران، در مسیر توسعه سیاسی مهم‌ترین موانعی که وجود دارد موانع فرهنگی است و در رسیدن به توسعه سیاسی باید این موانع را برداشت. این پژوهش به بعد فرهنگی و رفتاری توسعه سیاسی می‌پردازد و به دنبال نشان دادن نقش و تأثیر دستگاه تعلیم و تربیت در تحقق عناصر و مؤلفه‌های توسعه سیاسی در ایران است. همچنین، این بررسی به روشن شدن این مسئله کمک می‌کند که برای آنکه آموزش و پرورش در ایران بتواند به روند توسعه سیاسی کمک کند باید نقش و جایگاه خود را بازیابد و در زمینه‌هایی مورد بازسازی قرار گیرد.

برای توسعه سیاسی تعاریف مختلفی ارائه شده است و این نشان‌دهنده این است که یک تعریف واحد و تلقی مشترک از این مفهوم وجود ندارد، هرچند که در برخی از شاخص‌ها

اجماع نظر وجود دارد. در تعریف توسعه سیاسی هر کس بنا به رهیافت خاص خود به شاخص‌هایی تأکید داشته و برخی از مؤلفه‌ها را برجسته می‌کند. لوسین پای^۱ تعاریف توسعه سیاسی را به ده دسته تقسیم می‌کند. در این تعاریف ده‌گانه به عواملی چون توسعه صنعتی و اقتصادی، کارایی بالای نظام سیاسی، جایگزینی الگوهای رفتار نوین به جای الگوهای رفتار سنتی، افزایش ظرفیت نظام برای پاسخ‌گویی، تشکیل منابع داخلی، کسب قدرت ملی و دموکراسی به‌عنوان حاکمیت مردم و وجود نهادهای آزاد اشاره می‌کند. در تحول مفهومی توسعه سیاسی تعاریف عموماً حول سه محور مردم، نظام سیاسی، و سازمان حکومت ارائه می‌شود (پای و وبا^۲، ۱۹۶۵، ۱۷۴-۱۷۰). پای در حول این سه محور، ده تعریف را به‌عنوان تعاریف توسعه سیاسی مطرح و نقد می‌کند و نهایتاً تعریف خود از توسعه سیاسی را به‌عنوان یک پدیده سه‌وجهی و با این مشخصات ارائه می‌دهد: ۱) برابری و مشارکت سیاسی؛ ۲) ظرفیت نظام سیاسی برای ایجاد ثبات و آرامش در جامعه و اقتصاد؛ ۳) متمایز کردن و تخصصی کردن ساختارهای اداری و کارکرد آن‌ها (جوهری، ۱۹۹۳، ۱۷۴-۱۷۱).

لئونارد بایندر^۳ و جوهری شاخص‌هایی که برای توسعه سیاسی می‌سازند بر متغیر مشارکت و رقابت سیاسی تأکید می‌کنند (جوهری، ۱۹۹۳، ۱۷۹-۱۷۵).

در ادبیات توسعه، صاحب‌نظران تعاریف گوناگونی از توسعه سیاسی ارائه کرده‌اند. بشیریه (۱۳۸۰) بر اساس شاخص‌ها و معیارهایی که اندیشمندانی مانند رابرت دال^۴، ایدم^۵، دیوید اپتر^۶ و آیزنشتات^۷ برای توسعه سیاسی ذکر کرده‌اند، تعریفی از توسعه سیاسی ارائه کرده است که می‌توان این تعریف او از توسعه سیاسی را به‌عنوان مبنایی برای مقاله حاضر در نظر گرفت.

«توسعه سیاسی به فرایندی گفته می‌شود که زمینه‌ها و شرایط لازم را برای نهادینه کردن امر مشارکت و رقابت سیاسی در جامعه فراهم می‌نماید و حاصل و نتیجه آن افزایش توانمندی نظام

1. Lucian Pye
2. Pye & Verba
3. Leonard Binder
4. Robert A. Dahl
5. Idem
6. David Ernest Apter
7. Samuel Eisenstadt

سیاسی است». با توجه به این تعریف می‌توان گفت که شکل‌گیری روند توسعه سیاسی مستلزم تغییرات اجتماعی و سیاسی بلندمدتی است که طی آن نظام سیاسی و فرهنگ دستخوش تحول می‌شود و در این راستا جریان‌ها و نیروهای اجتماعی و سیاسی و احزاب و جامعه مدنی نقش ارزنده‌ای دارند. مطابق با این تعریف از توسعه سیاسی احزاب، انتخابات، و پارلمان سه رکن اساسی توسعه سیاسی است که از طریق آن‌ها مشارکت و رقابت سیاسی قابل تحقق است.

توسعه مشارکت و رقابت سیاسی خود نیازمند تحولات عمده‌ای در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است؛ به این معنا که وجود نوعی ساختار سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خاص می‌تواند شرایط مساعد را برای پیدایش و گسترش مشارکت و رقابت سیاسی فراهم کند. در این مطالعه، با توجه به مستندات و تعریف پذیرفته‌شده، فرجام یا هدف توسعه سیاسی را به معنای گسترش مشارکت و رقابت گروه‌های اجتماعی در زندگی سیاسی در نظر گرفته‌ایم. مشارکت و رقابت گروه‌های اجتماعی در زندگی سیاسی به‌عنوان هدف توسعه سیاسی خود مستلزم تحقق لوازم بلافضلی است که در حقیقت شروط لازم برای رسیدن به توسعه سیاسی هستند و عبارت‌اند از: تحقق فرایند جامعه‌پذیری مطلوب و در نتیجه آن بالا رفتن مشارکت سیاسی، شکل گرفتن فرهنگ سیاسی مشارکتی، زمینه‌های فرهنگی مناسب با توسعه سیاسی، زمینه‌های فرهنگی مناسب با رقابت سیاسی، تربیت افراد با شخصیت توسعه‌گرا.

۲. چارچوب نظری

با توجه به ضرورت وجود پایه‌های نظری، ابتدا به ذکر پاره‌ای از نظریات، دیدگاه‌ها و تئوری‌هایی که می‌تواند برای بررسی سؤالات و فرضیه‌های پژوهش به کار آید و نیز به رابطه نظام آموزشی و توسعه سیاسی خواهیم پرداخت و سپس چارچوب نظری مطرح خواهد شد. در منابع موجود، تئوری‌های ذیل به ارتباط میان نظام آموزشی و توسعه سیاسی اعتقاد دارند و به‌طور ضمنی به این مسئله پرداخته‌اند.

۱-۲. مکتب‌نوسازی

مکتب‌نوسازی را می‌توان در قالب دو دسته کلی مکتب‌نوسازی کلاسیک و مکتب‌نوسازی

جدید بررسی کرد. در مکتب نوسازی کلاسیک اندیشمندان بسیاری را می‌توان جای داد، مانند آیزنشتات، راجرز^۱، و دانیل لرنر^۲.

دانیل لرنر از جمله نظریه‌پردازان فردگرایی در مکتب نوسازی کلاسیک است که توسعه را مبتنی بر نظریه اشاعه فرهنگی قرار داده است. به نظر لرنر عناصر و متغیرهایی که در ظهور تحرک ذهنی و آمادگی روانی انسان‌ها برای توسعه مؤثرند عبارت‌اند از: سوادآموزی، ارتقای تحصیلات، شهرنشینی، دسترسی به رسانه‌های همگانی، و شرکت در انتخابات (ازکیا، ۱۳۹۶). لرنر در تبیین رابطه بین این عوامل و نوسازی از یک مفهوم روان‌شناختی استفاده می‌کند که عبارت است از نیروی درک عاطفی یا همدلی. این مفهوم روان‌شناختی به معنای توان قرار دادن ذهنی خود در جایگاه‌های اجتماعی و سیاسی است که دیگران مهم در آن جای دارند و یا در تعریف دیگران توان تطبیق افراد با تغییرات اجتماعی و فرهنگی است. مهم‌ترین مانع توسعه نبودن این خصوصیات روانی و رفتاری در افراد است. به باور لرنر بروز و گسترش این خصوصیات روانی و رفتاری در نتیجه توسعه نهادهای اجتماعی صورت می‌گیرد (همان).

لرنر نتیجه می‌گیرد فرد باسواد آمادگی روانی و توان همدلی بیشتری از فردی که بی‌سواد است دارد. او معتقد است که عناصری باید از بیرون وارد جامعه سنتی شوند تا زمینه حرکت به سوی تجدد فراهم شود.

اینکلس و اسمیت^۳ از جامعه‌شناسانی هستند که در بحث توسعه به متغیرهای آموزش و پرورش توجه دارند. آن‌ها می‌گویند خصوصیت برجسته انسان نو دو جنبه دارد: یکی داخلی و دیگری خارجی. یکی به محیط او مربوط می‌شود و دیگری به وجه نظرها، ارزش‌ها و احساسات او. آن‌ها عناصر محیطی را در قالب متغیرهایی چون شهری شدن، تعلیم و تربیت، ارتباط توده‌ای، صنعتی شدن، سیاسی شدن کار در کارخانه می‌بینند و برای معیارهای درونی در خصوص انسان نو و مدرن به ویژگی‌ها و معیارهایی توجه دارند (به نقل از: ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴، ۲۱۲).

1. E. Rogers
2. Daniel Lerner
3. Inkeles & Smith

اینکلس و اسمیت برای تحقق ویژگی‌های یادشده و تحقق انسان مدرن به عواملی مانند آموزش و پرورش، و محیط شهری اشاره می‌کنند و نتیجه می‌گیرند که سه متغیر آموزش و پرورش، وسایل ارتباط جمعی، و کار در کارخانه در فرایند نوسازی بیشترین اهمیت را دارند. به طور کلی، اینکلس و اسمیت به ابعاد روانی و اجتماعی نوسازی توجه دارند و انسان نوین را فراهم‌کننده توسعه می‌دانند. این دو معتقدند توسعه و نوسازی نوعی فرایند اجتماعی روانی است که طی آن افراد نگرش‌ها و عقاید مدرن را کسب می‌کنند و عواملی مانند آموزش و پرورش در بروز این فرایند بسیار مؤثر است.

در اواخر دهه ۱۹۷۰، اندیشمندان مکتب نوسازی به تدریج با اصلاح بخشی از اندیشه‌های خود یک رشته مطالعات جدید را با عنوان مطالعات نوسازی جدید آغاز کردند. متفکران نوسازی جدید نیز موضوع بررسی خود را توسعه جهان سوم قرار دادند. تحلیل‌های آن‌ها در سطح ملی ارائه می‌شود و هدفشان تبیین توسعه از طریق عوامل داخلی مانند ارزش‌های فرهنگی و نهادهای اجتماعی است. ادعای اصلی نظریه نوسازی این است که توسعه اجتماعی، اقتصادی با تغییرات منسجم و تا اندازه‌ای قابل پیش‌بینی در فرهنگ و به همان سان در زندگی سیاسی مرتبط است و نشانه‌ای از این حقیقت است که جهان‌بینی‌ها و رفتار مردم جوامع توسعه‌یافته به شدت با جهان‌بینی‌ها و رفتار کشورهای در حال توسعه متفاوت است (اینگلهارت و ولزل، ۱۳۸۹، ۴۴).

۲-۲. نظریه سرمایه انسانی

این نظریه در نظریات تنودور شولتز^۱ متجلی شده است. شولتز در سال ۱۹۶۰ اعلام داشت که فرایند کسب مهارت و دانش از طریق آموزش و پرورش نباید نوعی مصرف تلقی شود، بلکه باید آن را نوعی سرمایه‌گذاری دانست که از لحاظ فردی و اجتماعی مولد است. براساس این نظریه سه عامل توانایی، مهارت‌آموزی، و تحصیلات سرمایه انسانی فرد را تشکیل می‌دهند. همانند سرمایه مادی، سرمایه انسانی نیز با سرمایه‌گذاری افزایش می‌یابد و آموزش و پرورش ابزار اصلی سرمایه‌گذاری برای افزایش سرمایه انسانی فرد

1. Inglehart & Welzel
2. Theodore Schultz

است (شارع‌پور، ۱۳۹۴، ۳۹). محققان معتقد به این نظریه سعی کرده‌اند تأثیر سرمایه‌گذاری آموزشی بر نگرش‌های سیاسی و نحوه تحلیل افراد از موفقیت و شکست و نحوه تصمیم‌گیری‌شان را بسنجند. تحقیقات نشان داده است که افراد دارای سرمایه‌گذاری آموزشی بالا در مقابل تنوع افکار تحمل بیشتری دارند و موفقیت‌های خود را اغلب به عملکرد، میزان تلاش و توانایی خود نسبت می‌دهند، تا شانس و خوش‌اقبالی. به علاوه، این افراد در حل مسئله از توانایی بیشتری برخوردارند (شارع‌پور، ۱۳۹۴؛ به نقل از هارن، ۱۹۸۵). در واقع، فرضیه اصلی نظریه پردازان نظریه سرمایه انسانی این است که رابطه بین آموزش و پرورش و درآمد آتی بستگی به تأثیر آموخته‌های مدرسه بر عملکرد شغلی دارد. به عبارت دیگر، رابطه بین موفقیت آموزشی و پایگاه شغلی رابطه‌ای کاملاً منطقی و عقلانی است؛ یعنی مشاغل پیچیده به افرادی نیاز دارند که از مهارت‌های پیچیده برای کارایی در عملکرد برخوردار باشند (همان، ۴۲).

۲-۳. تئوری نوگرایی فرهنگی آلموند و پاول

مرجع اصلی این تئوری کتاب سیاست تطبیقی است که آلموند و پاول^۱ تألیف کرده‌اند. مفهوم بنیادی‌ای که برای اولین بار در این نوشتار به کار برده شد مفهوم نظام سیاسی است. با کاربست این مفهوم آنها توانستند نظام‌های سیاسی متفاوت و بسیاری را با هم مقایسه کنند. آنها ابتدا به تشریح نقش‌ها و کارکردهای ورودی‌ها و خروجی‌ها و فرایند تصمیم‌گیری در سیستم سیاسی پرداختند و سپس دو مفهوم ساختار و فرهنگ سیاسی را بررسی کردند که اساس مباحث نویسندگان مزبور درباره توسعه سیاسی است، چرا که توسعه سیاسی در نتیجه تحولاتی حاصل می‌آید که در فرهنگ و ساختار نظام‌های سیاسی ایجاد می‌شود. این تحولات شامل نوگرایی فرهنگی و ایجاد انفکاک ساختاری است. فرهنگ سیاسی معمولاً متأثر از تاریخ و روندهای موجود اجتماعی، اقتصادی و سیاسی هر جامعه است. فرهنگ سیاسی بر رفتار احاد اعضای جامعه تأثیر می‌گذارد و بدان سبب به درخواست‌ها و حمایت‌های آنان از نظام سیاسی جهت می‌دهد. مفهوم ساختار حاکی از مجموعه‌ای از فعالیت‌های منسجم است که در مجموع تشکیل‌دهنده نظام است. این فعالیت‌ها معمولاً

1. Almond & Powell

دارای نوعی هدف همگونی رفتاری و انتظارات هستند (سیف‌زاده، ۱۳۶۸، ۸۴). به این ترتیب، مفهوم فرهنگ سیاسی به واژگان و اصطلاحات مرتبط با توسعه سیاسی و در چارچوب سیاست تطبیقی اضافه شد؛ مفهومی که اندیشمندان پیشین به آن توجهی نداشتند. در تعریف نوگرایی فرهنگی، آلموند و پاول به استناد یافته‌های اینکلس و اسمیت می‌نویسند: روندی از تغییر رفتار که به وسیله آن مردم بیشتر به سوی روابط علیّی مشاهدات محیط اطراف خود نائل می‌شوند؛ بدین مفهوم که آحاد اعضای جامعه مذکور به توان بالقوه خود در تغییر دادن محیط ایمان بیاورند و سعی می‌کنند وسایل لازم برای فعلیت بخشیدن به توان‌های بالقوه خود را بیابند. جوامع نوگرا براساس یافته‌های نظریه‌پردازان مزبور، به‌علت پذیرش اطلاعات و افکار، آمادگی بیشتری برای جست‌وجوی راه‌حل بر اساس تفکر دارند، درحالی‌که جوامع سنت‌گرا کمتر گرایش به تفکر دارند. بر این مبنای آلموند و پاول جوامع را بر اساس گرایش که دارند از لحاظ ایستاری به سه دسته ادراکی، احساسی، و ارزشی تقسیم می‌کنند (همان، ۸۹-۸۶).

به‌طور کلی، به نظر آلموند و پاول تغییر از ایستارهای فرهنگی، احساسی و ارزشی به ادراکی، شاخص و نشانه توسعه‌یافتگی نظام سیاسی است. به بیان دیگر، آلموند و پاول توسعه سیاسی یک سیستم سیاسی را به صورت افزایش متمایز شدن و تخصصی شدن ساختار سیاسی و گسترش سکولاریزاسیون فرهنگ سیاسی تعریف می‌کنند. منظور آنان از سکولاریزاسیون فرایندی است که در آن انسان‌ها به صورت فزاینده‌ای در کنش‌های سیاسی خود عقلانی‌تر، تحلیلی‌تر، و تجربی‌تر می‌شوند. آنان توسعه سیاسی را به معنی افزایش تأثیر و کارایی عملکرد سیستم سیاسی و افزایش قابلیت سیستم می‌دانند. آلموند و پاول به قابلیت سیستم برای حل مشکلات و به توانایی‌های نظامی سیاسی برای پاسخ‌گویی موفقیت‌آمیز به مشکلات و تقاضای جدید توجه دارند (امین‌زاده، ۱۳۷۶، ۱۰۹).

در این نظریه‌ها استدلال شده که ارزش‌ها، و شرایط فرهنگی و آموزش نقش و تأثیر بسزایی در کمک به رشد و توسعه به‌طور عام و توسعه سیاسی به‌طور خاص از طریق کمک به افزایش مشارکت سیاسی، شکل‌دهی به فرهنگ سیاسی مشارکتی، زمینه‌سازی فرهنگی متناسب با امر توسعه‌یافتگی و رقابت سیاسی دارند. آموزش به‌طور عام و آموزش و پرورش به‌طور خاص بر توسعه و توسعه سیاسی بسیار تأثیرگذار است.

از آنجا که تئوری خاصی که بتواند به‌طور کامل این تحقیق را پوشش دهد وجود نداشت، به همین دلیل از ترکیب چند تئوری و نظریه استفاده شده است. این تئوری‌ها عبارت‌اند از: نظریهٔ مکتب‌نوسازی (مدرنیزاسیون)، تئوری انسان‌مدرن اینکلس و اسمیت، تئوری لرنر، تئوری نوگرایی فرهنگی آلموند و پاول.

بنابراین، این پژوهش با الهام از نظریات مکتب‌نوسازی که به‌طورکلی به ارتباط میان توسعه و تعلیم و تربیت اعتقاد داشته است؛ تئوری انسان‌مدرن اینکلس و اسمیت که براساس آن پیدایش انسان‌مدرن یکی از عوامل توسعهٔ سیاسی است و تابعی است از آموزش، سواد و تحصیلات؛ تئوری لرنر که از نظر او حرکت به سمت توسعه بر مبنای حالات روانی و نگرش‌های انسان‌ها نسبت به محیط اجتماعی است و یکی از مهم‌ترین عناصر و متغیرهایی که در آمادگی روانی انسان‌ها برای پذیرش عناصر جدید تجدد تأثیرگذارند آموزش و پرورش است؛ تئوری نوسازی جدید که به دنبال توسعه از طریق عوامل داخلی مانند ارزش‌های فرهنگی و نهادهای اجتماعی مانند آموزش و پرورش است؛ تئوری نوگرایی فرهنگی آلموند و پاول که معتقد است ساختار فرهنگی و ساختار سیاسی نسبتی متقابل دارند؛ نظریهٔ سرمایهٔ انسانی که به تأثیر سرمایه‌گذاری آموزشی بر نگرش‌های سیاسی پرداخته است و همچنین مکتب تحول‌شخصیتی که ریشه در آثار دکتر سریع‌القلم دارد انجام شده است.

۳. مدل مفهومی پژوهش

توسعه به وسیلهٔ افراد هر جامعه محقق می‌شود. افراد در صورتی می‌توانند توسعه را پیش برده و یا محقق سازند که خود توسعه‌یافته باشند؛ به عبارتی از قابلیت‌ها، ویژگی‌ها و خصوصیات بر خوردار باشند. این قابلیت‌ها، خصوصیات و ویژگی‌ها می‌تواند به واسطهٔ آموزش و پرورش فراهم شود. ایجاد یک نظام دموکراتیک نیازمند مردمی است که بینش و نگرش‌شان دموکراتیک باشد. نهادهای آموزشی از جمله آموزش و پرورش می‌توانند در این زمینه نقش بسزایی ایفا کنند. به‌طور کلی، با توجه به نظریات مطرح دربارهٔ رابطهٔ نظام آموزشی و نظام سیاسی و توسعهٔ سیاسی، همچنین پژوهش‌های انجام‌شده و دیدگاه‌های اندیشمندان دربارهٔ توسعهٔ

سیاسی و موانع آن در ایران می‌توان گفت که آموزش و پرورش کارکردهای سیاسی بدین شرح دارد: ۱) جامعه‌پذیری سیاسی، که می‌تواند منجر به رفتارهای سیاسی خاصی از جمله مشارکت سیاسی و یا کمک به مشارکت سیاسی شود؛ ۲) شکل‌دهی فرهنگی سیاسی مشارکتی؛ ۳) ایجاد زمینه‌های فرهنگی مناسب با توسعه سیاسی؛ ۴) زمینه‌های فرهنگی مناسب با رقابت سیاسی؛ ۵) کمک به تربیت افراد با شخصیت توسعه‌گرا.

به عبارتی، آموزش و پرورش به واسطه جامعه‌پذیری سیاسی و در ضمن متون درسی و برنامه‌های آموزشی و تربیتی خود با آموزش مفاهیم سیاسی آگاهی سیاسی دانش‌آموزان را شکل می‌دهد. این آگاهی منجر به شکل‌گیری نگرش مطلوب سیاسی در دانش‌آموزان می‌شود که خود می‌تواند منجر به رفتارهای سیاسی خاص از جمله افزایش مشارکت سیاسی و کمک به مشروعیت سیاسی شود. همچنین، آموزش و پرورش یک ساختار تأثیرگذار در روند شکل‌دهی فرهنگ سیاسی مشارکتی است. آموزش و پرورش در تربیت افراد با شخصیت توسعه‌گرا نقش تعیین‌کننده‌ای دارد، به طوری که در ضمن متون درسی و برنامه‌های آموزشی و پرورشی خود زمینه فرهنگی مناسب با امر توسعه‌یافتگی سیاسی را فراهم می‌آورد. همچنین، می‌تواند زمینه‌های فرهنگی مناسب با رقابت سیاسی را فراهم آورد.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

پیشینه تحقیق: در ادبیات پژوهشی مربوط به تعلیم و تربیت، محدود پژوهش‌هایی را می‌توان گزارش کرد که در آن به توسعه سیاسی توجه کرده باشند. با وجود این، برای

جلوگیری از تکرار مطالب گذشته به مرور ادبیات تولیدشده در این زمینه می‌پردازیم و در تلاش خواهیم بود ضمن بهره‌برداری از همه آن‌ها از تکرار سخن دیگران دوری کنیم.

نظری (۱۳۹۵) گفتارهایی تحت عنوان نگاه تربیتی به توسعه در پنج فصل درباره آموزش و پرورش و توسعه انسانی در کشور تدوین و تألیف کرده است. مباحث این کتاب مجموعه‌ای از مطالب است که در قالب تحلیل‌های روزنامه‌ای، سخنرانی و نشست‌های علمی در روزنامه‌های مختلف و رسانه‌های الکترونیک طی پانزده سال عرضه شده است.

نصیری (۱۳۹۵) کتاب نقش نظام آموزشی بر توسعه ایران معاصر را با پنج فصل تدوین کرده که در واقع پایان‌نامه دانشگاهی است که به صورت کتاب منتشر کرده است. هدف اصلی این کتاب بررسی و مطالعه تحولات نظام جدید آموزش و پرورش و تأثیر آن بر روند توسعه اقتصادی - اجتماعی در دوران قاجار و پهلوی است. پرسش اصلی کتاب این است که دگرگونی نظام آموزشی در دوران قاجار چه تأثیری بر توسعه اقتصادی - اجتماعی در کشور داشته است و آیا اصولاً تحولات این مقطع را می‌توان در نتیجه تغییر و دگرگونی در نظام آموزشی و همه‌گیر شدن آموزش دانست؟

دموکراسی و تعلیم و تربیت؛ مقدمه‌ای بر فلسفه تعلیم و تربیت عنوان کتابی است که دیویی (۱۳۴۱) تألیف کرده است. این کتاب بیست و شش فصل دارد و از دو محور عمده تشکیل شده است: محور اول شامل فصول یک تا هفت که از مبانی نظری تعلیم و تربیت دموکراتیک سخن می‌گوید و محور دوم شامل فصول هشت تا بیست و شش که بازسازی مفاهیم اصلی تعلیم و تربیت نظیر اهداف، و روش موضوع براساس مبانی نظری گفته‌شده را دربر می‌گیرد. تصور و فهم دموکراتیک از تعلیم و تربیت فصل هفتم کتاب است. دیویی نشان می‌دهد که چگونه آینده دموکراسی، به‌عنوان حالتی از تجربه برقراری ارتباط متقارن و روشی برای زندگی، معیاری برای سازمان‌دهی مجدد رویه‌های کنونی تربیتی فراهم می‌آورد. از نگاه دیویی دموکراسی تنها در صورتی می‌تواند وجود داشته باشد که رویه‌های تربیتی دوباره به گونه‌ای ساخته شود که تمام افراد ظرفیت‌های بالقوه انسانی خویش را دریابند. بدین ترتیب، دیویی در فصل هفتم رابطه بوم‌شناختی و هم‌زیستی بین تعلیم و تربیت و دموکراسی برقرار می‌سازد.

علمی (۱۳۸۴) در پژوهشی اسنادی با عنوان «نقش آموزش و پرورش در توسعه و نهادمندی سیاسی» سعی کرده است این مطلب را توضیح دهد که آموزش و پرورش یکی از نیازهای اساسی است و بدون آن رشد و شکوفایی شخصیت و قدرت خلاقیت و سازندگی افراد امکان‌پذیر نیست؛ به شرطی که نظام سیاسی از ظرفیت و توانایی خاصی برخوردار باشد که بتواند نیروهای مولود نظام آموزشی را به شایستگی به سوی خودآگاهی، احساس مسئولیت و ژرف‌اندیشی سوق دهد و این میسر نیست مگر به واسطه نهادمندی و توسعه سیاسی نظام سیاسی. بین فرایند رشد و توسعه نظام آموزشی جامعه و رشد توسعه مناسبی برقرار است. اگر نظام سیاسی از چنین رشد و توسعه‌ای باز ماند، دچار پس افتادگی سیاسی می‌شود و ممکن است چنین وضعیتی به ناستواری و خشونت اجتماعی منجر شود.

عبداللهی (۱۳۷۲) در مقاله «جایگاه و نقش آموزش و پرورش در فرایند توسعه ملی ایران» ابتدا دیدگاه‌های رایج در زمینه آموزش و پرورش و توسعه اجتماعی - انسانی را مورد بررسی و نقد قرار می‌دهد، پس از آن چارچوب نظری جامع‌تری ارائه می‌کند و در قالب آن ضمن تعریف مفهوم توسعه ملی و ذکر عمده‌ترین شاخص‌های آن به برخی از موانع توسعه ملی مثل موانع تاریخی، چندگانگی ساختاری، انواع نابرابری‌ها، و خاص‌گرایی فرهنگی اشاره می‌کند، آنگاه نقشی را که آموزش و پرورش به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم یعنی از طریق رفع موانع توسعه و ترویج عقاید و ارزش‌ها و نهادهای عام و مشترک در سطح ملی و بین‌المللی ایفا می‌کند مورد تحلیل جامعه‌شناختی قرار می‌دهد. در پایان، به عواملی که نقش آموزش و پرورش را در توسعه ملی مشروط و مقید می‌کند می‌پردازد.

هدف اصلی طالب‌زاده (۱۳۷۸) در «فرهنگ توسعه و آموزش و پرورش، بررسی موردی آموزش و پرورش دوره ابتدایی در ایران» بررسی کلی ارتباط بین آموزش و پرورش و توسعه، وضعیت آموزش و پرورش دوره ابتدایی از لحاظ میزان توسعه‌نگر بودن سیاست‌های آن، تناسب فضای سیاست‌گذاری با توسعه و تأثیر آن بر توسعه سیاسی کشور و نیز تعامل آن با نظام سیاسی بوده است.

وفایی سعدی (۱۳۸۵) در رساله دکتری خود در علوم و تحقیقات با عنوان «آموزش و توسعه سیاسی: بررسی عملکرد دولت طی سال‌های ۶۸ تا ۷۶ و تأثیر آن در پیدایش دوم

خرداد ۷۶» به نسبت بین آموزش و توسعه سیاسی در طول دوره هشت‌ساله موسوم به سازندگی پرداخته است. پس از بررسی آمار و تحلیل تحولات بخش آموزش مشخص شده است که در این مقطع زمانی هشت‌ساله بخش آموزش به‌ویژه آموزش عالی رشدی جهشی و بی‌سابقه داشته است. در این پژوهش نشان داده شده که رشد آموزش موجب گسترش انسان‌های مدرن، شکل‌گیری طبقه متوسط فکری، تحول در فرهنگ سنتی، گسترش فرهنگ مدرن و همچنین تحول در فرهنگ سیاسی از فرهنگ تبعی و محدود به فرهنگ سیاسی مشارکتی می‌شود. مجموع این عوامل نیز در مشارکت سیاسی و رقابت‌های گروهی که منجر به پیدایش دوم خرداد ۷۶ و اصلاحات سیاسی پس از آن شده نقش و تأثیر بسزایی داشته است.

یک پژوهش از سوی صرفی و همکاران با بررسی ابعاد و مصادیق مختلف ایفای نقش سلبریتی‌ها و خرده سلبریتی‌ها به مفهوم «دموکراتیزه شدن شهرت» می‌پردازد و نشان می‌دهد در جامعه‌ای که «اقتصاد سلبریتی» مبانی اقتصاد و سیاست جامعه را بازتعریف می‌کند، در نبود آموزش مناسب، عملکرد سیاسی و اجتماعی شهروندان به شکل افراطی تحت تأثیر کنش‌های آن‌لاین سلبریتی‌ها یا حتی «فرهنگ حذف»^۱ قرار می‌گیرد (صرفی و همکاران، ۲۰۲۱).

ارزیابی تحقیقات پیشین: آموزش و پرورش یکی از مهم‌ترین نهادهایی محسوب می‌شود که توجه به آن تأثیر شگرفی بر رشد، پیشرفت و توسعه جامعه بر جای می‌گذارد. به بیان دیگر، آموزش و پرورش به‌عنوان پایه و اساس تمامی تحولات اجتماعی و نقطه آغازین توسعه فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی جوامع از اهمیت و ارزش فوق‌العاده‌ای برخوردار است و بدون توجه کافی به آن توسعه در همه ابعاد آن ناممکن است. نقش بنیادین نظام آموزش و پرورش در فرایند توسعه در همه ابعاد آن و تأمین نیروی انسانی ایجاب می‌کند تا آموزش و پرورش بیشتر مورد توجه قرار گیرد و تغییرات اساسی در برنامه‌های آن در راستای تحول و اثربخشی آن صورت گیرد. با این توصیفات و با مرور ادبیات مربوط به این موضوع، به نظر می‌رسد که به نقش و جایگاه آموزش و پرورش در روند توسعه به‌طور کلی و توسعه سیاسی به‌طور خاص به صورت مطلوب پرداخته نشده است، می‌طلبد که پژوهش‌هایی در این راستا صورت گیرد و وضعیت آموزش و پرورش از نظر

میزان توسعه‌نگر بودن و تأثیرگذاری و تعیین‌کنندگی در تولید فرهنگ توسعه بررسی شود، به تبع آن گفتمان توسعه مبتنی بر آموزش و پرورش در ادبیات رسمی توسعه پررنگ شود تا از این طریق به تدوین منظومه جامع و روزآمد منابع و مفاهیم درسی و تربیتی که با ریشه‌های فرهنگی و آرمان‌های ملی - دینی و نیز با توسعه سیاسی سازگار باشد کمک شود. در اولویت نبودن آموزش و پرورش و کارکردهای آن و نگاه مصرفی به آموزش و پرورش در نظر سیاست‌گذاران موجب شده به این مسئله کمتر پرداخته شود. امروزه با توجه به پررنگ‌تر شدن گفتمان توسعه مبتنی بر آموزش و پرورش نظر اندیشمندان در حوزه‌های مختلف به آن معطوف شده، ولی با وجود این بررسی علمی مسئله در قالب محدودی صورت گرفته و بیشتر در قالب تحلیل‌های روزنامه‌ای و سخنرانی و نشست‌های علمی مورد توجه بوده است. در کنار این فعالیت‌ها هنوز جای تحلیل‌ها و تحقیقات عمیق خالی است. در این پژوهش سعی شده است که به صورت عمیق و کامل‌تر به این موضوع پرداخته شود.

۴. روش پژوهش

اهداف پژوهش، سؤالات و فرضیات آن ایجاب می‌کند که از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شود. در این پژوهش جامعه آماری و جمعیت نمونه یکی بوده که عبارت‌اند از: کتاب‌های حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی متوسطه اول شامل سه جلد کتاب پیام‌های آسمانی هفتم، هشتم و نهم، سه جلد کتاب‌های فارسی هفتم، هشتم و نهم، سه جلد کتاب مطالعات هفتم، هشتم و نهم، دو جلد کتاب تفکر هفتم و هشتم، و اهداف و برنامه‌های ویژه متوسطه اول.

دلایل انتخاب دوره متوسطه اول و کتاب‌های فوق: انتخاب دوره متوسطه اول به این دلیل بود که پس از تأکید بر آموزش پایه در مرحله ابتدایی، متوسطه اول شروع مرحله آموزش‌های عمومی است و هنوز برنامه درسی تخصصی و دانشگاه‌محور دوره متوسطه دوم شروع نشده است (حکیم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۶، ۳۳). هدف غایی دوره متوسطه اول راهنمایی تحصیلی کمک دادن به فرد است تا رشد شخصیتی و روانی و بلوغ اجتماعی او تسهیل گردد. در مجموع، متوسطه اول بنا به ویژگی‌های منحصر به فردی که دارد اهمیت و نقش خاصی در کمک به تربیت افراد با شخصیت توسعه‌گرا دارد.

سؤالات پژوهش عبارت‌اند از: ۱) وضعیت فعلی نظام آموزش و پرورش ایران (مقطع متوسطه اول) از نظر توجه به مؤلفه‌های توسعه سیاسی چگونه است؟ ۲) آموزش و پرورش فعلی (مقطع متوسطه اول) چه نقشی در توسعه سیاسی ایران دارد؟

تکنیک و ابزار گردآوری داده‌ها: با عملیاتی کردن مفاهیم نظری که مأخوذ از داده‌ها و یا برگرفته از نظریات و چارچوب نظری تحقیق است و با توجه به اهداف، پرسش و فرضیه‌های تحقیق و واحد تحلیل منتخب، داده‌ها از کل جامعه آماری جمع‌آوری می‌شود. بنابراین، در این تحقیق با تعیین مقولات و با محور قرار دادن این سؤال که چه پیام‌های سیاسی از طرف کتاب فرستاده شده است به گردآوری داده‌ها به صورت دستی پرداخته شده است. داده‌های به‌دست‌آمده از تحلیل محتوا با استفاده از آمار توصیفی (فراوانی، درصد و در صورت نیاز جدول و نمودار) مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

واحد تحلیل: که شمارش براساس آن انجام می‌شود شامل واحد ثبت و زمینه است. واحد ثبت در این پژوهش کلمه و واحد زمینه هر درس است.

مقوله‌بندی: از دوروش موازی استفاده شده است. از یک طرف مؤلفه‌های مربوط به توسعه سیاسی از نظریات، چارچوب‌های نظری تحقیق و پژوهش‌های پیشین گردآوری شده و به‌صورت یک استاندارد برای مقایسه مطلوب مطالب کتاب با آن تنظیم شده؛ از طرف دیگر کتاب‌های مورد نظر مطالعه شد و تمام مقولات سیاسی از آن استخراج و به مقولات فرعی تقسیم شد، سپس مقولات در اختیار تعدادی از صاحب‌نظران قرار داده شد و از آن‌ها نظرخواهی شد و با توجه به نظر صاحب‌نظران این مقولات اصلاح شد. علاوه بر این، به منظور مقایسه کتاب‌های پایه هفتم، هشتم و نهم به لحاظ میزان توجه به مؤلفه‌های توسعه سیاسی و نیز مقایسه یا بررسی تفاوت در نحوه توزیع مؤلفه‌ها در کل نمونه از آزمون خی دو نیز استفاده شد.

اعتبار (روایی): مؤلفه‌ها و شاخص‌های مورد نظر از طریق متعددی حصول شده‌اند. احصا و انتخاب ابعاد و مؤلفه‌های توسعه سیاسی با توجه به پنج معیار زیر صورت گرفت:

۱) توجه به مفروضه‌ها و اصول بنیادی نظریه‌های مختلف مرتبط با توسعه سیاسی؛

۲) شناسایی اصول مشترک و پذیرفته‌شده از سوی مکاتب نظری؛

۳) تعمق در آرا و آثار صاحب‌نظران ایرانی و خارجی حوزه سیاسی در خصوص مؤلفه‌های ضروری که باید برای رسیدن به توسعه سیاسی در دستور کار نظام آموزشی قرار گیرند؛
۴) بهره گرفتن از تحقیقات پیشین در حوزه توسعه سیاسی؛
۵) نظرخواهی از اساتید رشته‌های جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و علوم تربیتی. کلیه مقالات گردآوری شده توسط چندین تن از اساتید و نیز دانشجویان دکتری رشته جامعه‌شناسی و علوم تربیتی مورد بررسی قرار گرفته و شاخص‌هایی که بیشترین توافق بر روی آن‌ها وجود داشته است استخراج گردیدند که در اصطلاح روش‌شناسی به این امر اعتبار صوری اطلاق می‌شود.

پایایی (قابلیت اعتماد تحقیق): ابزار تحقیق زمانی از پایایی کامل برخوردار است که از ضریب ثبات پایایی بهره‌مند باشد؛ یعنی در صورت تکرار نتایج مشابه به دست آید. پس معیارها باید به صورتی هم‌ساز به کار آیند. در تحلیل محتوا اندازه‌گیری متغیرها در مرحله کدگذاری انجام می‌شود و از این رو برای اندازه‌گیری مجدد کدگذاری تکرار می‌شود. به این منظور بین ده تا بیست درصد از کل حجم نمونه به قید قرعه با استفاده از نرم‌افزار spss انتخاب شد و بر اساس روش‌های مشخص ضریب قابلیت اعتماد محاسبه شده است. در هر دو مرحله کدگذاری مقوله‌ها را محقق انجام داده است. محقق در مرحله نخست کدگذاری متون را قبل از ورود داده به رایانه با توجه به واحدهای منتخب و بر مبنای چارچوب در نظر گرفته شده بر روی برگه‌های کدگذاری نوشته و مورد بازبینی مجدد قرار داده است. انتظار نمی‌رفت تا اختلاف بین دو مرحله از کدگذاری مشاهده شود، با این حال پس از ورود داده‌ها به رایانه، مقوله‌هایی که به صورت تصادفی توسط رایانه انتخاب شده بود مجدداً کدگذاری شد و همان‌گونه که انتظار می‌رفت اختلاف بین فراوانی‌های توافقی مورد انتظار و فراوانی توافقی مشاهده شده که تصادفاً انتخاب شده بود مشاهده نشد. چنانچه قابلیت اعتماد متغیری پس از کدگذاری و محاسبه پایایی آن بسیار پایین باشد، می‌توان آن را حذف کرد و در تحلیل یافته‌ها از آن استفاده نکرد. بنابراین، چون مقدار ضریب اعتماد این تحقیق صفر بود، دیگر در تجزیه و تحلیل یافته‌ها از آن استفاده نشد.

۵. یافته‌ها

در این بخش یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کتاب‌های درسی حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و اهداف و برنامه‌های ویژه متوسطه اول با توجه به سؤالات پژوهش ارائه می‌شوند. شایان ذکر است که داده‌های تحلیل شده در گام نخست در چارچوب جداول تحلیل محتوا مورد بررسی قرار می‌گیرند.

جدول ۱. توزیع مؤلفه‌های توسعه سیاسی

ابعاد	فرهنگ سیاسی مشارکتی	زمینه‌های فرهنگی توسعه سیاسی	شاخص‌های شخصیت توسعه‌یافته	رقابت سیاسی	مشارکت سیاسی	جمع کل
پیام‌های آسمانی	۸۴۴	۱۸۰	۲۳۵	۲۹	۱۰	۱۲۹۸
فارسی	۷۱۲	۳۲۴	۹	۸	۲	۱۰۵۵
مطالعات اجتماعی	۴۰۷۹	۶۶۲	۳	۴۷	۲۲	۴۸۱۳
تفکر	۲۲۶	۲۶۸	۳	۲۶	۰	۵۲۳
اهداف و برنامه‌ها	۴۵	۳۳	۱۰	۰	۰	۸۸
مجموع فراوانی	۵۹۰۶	۱۴۷۶	۲۶۰	۱۱۰	۳۴	۷۷۸۶
درصد	۷۵.۸۵	۱۸.۹۵	۳.۳۳	۱.۴۱	۰.۴۳	۱۰۰
میانگین	۱۱۸۱.۲	۲۹۵.۲	۵۲	۲۲	۶.۸	۳۱۱.۴۴

بر اساس نتایج حاصل از تحلیل جامعه آماری و بر اساس جدول شماره (۱) مجموع میزان فراوانی توجه به ابعاد و مؤلفه‌های توسعه سیاسی ۷۷۸۶ مورد بوده است. در بین ابعاد و مؤلفه‌های توسعه سیاسی به فرهنگ سیاسی مشارکتی بیشترین توجه شده است، با مجموع فراوانی ۵۹۰۶ مورد و ۷۵/۸۵ درصد، در مرتبه دوم زمینه‌های فرهنگی توسعه سیاسی با مجموع فراوانی ۱۴۷۶ مورد و ۱۸/۹۵ درصد، در مرتبه سوم شخصیت توسعه‌یافته با مجموع فراوانی ۲۶۰ مورد و ۳/۳۳ درصد، در مرتبه چهارم رقابت سیاسی با مجموع فراوانی ۱۱۰ مورد و ۱/۴۱ درصد، در مرتبه پنجم مشارکت سیاسی با مجموع فراوانی ۳۴ مورد و ۰/۴۳ درصد قرار دارد.

همچنین، با توجه به این جدول در بین موارد تحلیل شده، کتاب‌های حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و اهداف و برنامه‌های ویژه متوسطه اول، کتاب‌های مطالعات

اجتماعی سه پایه هفتم، هشتم و نهم در مجموع با ۴۸۱۳ مورد بیشترین توجه به ابعاد و مؤلفه‌های توسعه سیاسی را داشته است. در این بین تمرکز این سه کتاب بر فرهنگ سیاسی مشارکتی با فراوانی ۴۰۷۹ مورد بوده است. کمترین توجه این کتاب هم به شخصیت توسعه یافته با فراوانی ۳ مورد بوده است.

کتاب‌های پیام‌های آسمانی سه پایه با ۱۲۹۸ مورد در مرتبه دوم توجه به ابعاد و مؤلفه‌های توسعه سیاسی قرار دارد که در این بین باز تمرکز بیشتر این کتاب بر فرهنگ سیاسی مشارکتی با فراوانی ۸۴۴ مورد بوده است. کمترین توجه این کتاب نیز بر مشارکت سیاسی با فراوانی ۱۰ مورد بوده است.

در مرتبه سوم کتاب‌های فارسی سه پایه با ۱۰۵۵ مورد، در مرتبه چهارم کتاب‌های تفکر و سبک زندگی با مجموع فراوانی ۵۲۳ مورد و در مرتبه پنجم و آخر برنامه‌ها و اهداف ویژه متوسطه اول با ۸۸ مورد قرار دارد.

جدول ۲. نتایج آزمون χ^2 برای بررسی تفاوت در توزیع مؤلفه‌های توسعه سیاسی در کل محتوا

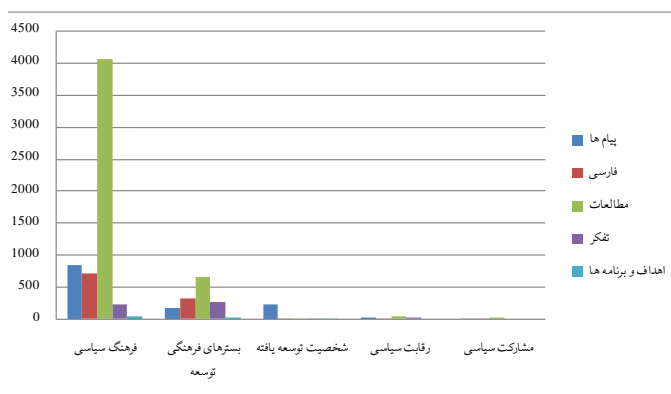
فراوانی مشاهده شده	فراوانی مورد انتظار	مقدار باقی مانده	مجدور کای	درجه آزادی	سطح معناداری
فرهنگ سیاسی	۵۹۰۶	۱۵۵۵.۴	۴۳۵۰.۶		
شخصیت توسعه یافته	۲۶۰	۱۵۵۵.۴	-۱۲۹۵.۴		
رقابت سیاسی	۱۱۰	۱۵۵۵.۴	-۱۴۴۵.۴	۴	۰/۰۰۰۱
مشارکت سیاسی	۳۴	۱۵۵۵.۴	-۱۵۲۱.۴		
بستر فرهنگی توسعه	۱۴۶۷	۱۵۵۵.۴	-۸۸.۴		

با این فرض که توزیع مؤلفه‌های توسعه سیاسی در کل محتوا یکسان است، فراوانی مورد انتظار از تقسیم کل مؤلفه‌های مشاهده شده در محتوا بر تعداد مؤلفه‌ها به دست آمد. مراجعه به جدول شماره (۲) نشان می‌دهد که بین مؤلفه‌های توسعه سیاسی در سطح

$$\chi^2 = ۱۶۰۸۴/۲۴۵, P < ۰.۰۰۰۱$$

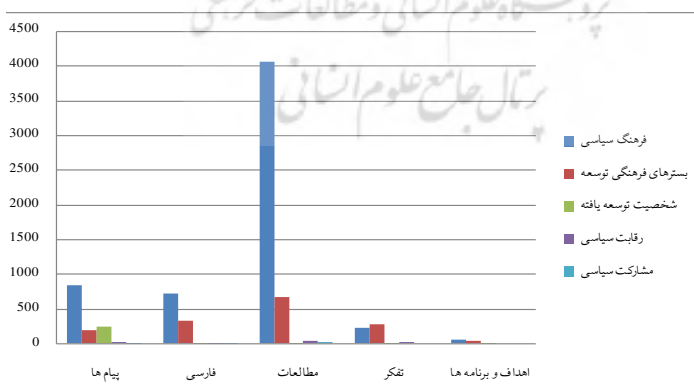
بدین معنا که به مؤلفه فرهنگ سیاسی مشارکتی بیش از حد انتظار توجه شده است و توجه به سایر مؤلفه‌ها بسیار ناچیز و غیر قابل قبول است. نتیجه دیگر این‌که در بین پنج مؤلفه توسعه سیاسی مؤلفه‌ای که در حد انتظار و نزدیک به آن توجه شده باشد مشاهده نشد.

نمودار ۱. مقایسه میزان توجه به مؤلفه‌های توسعه سیاسی در کتاب‌های درسی و اهداف و برنامه‌های ویژه متوسطه اول

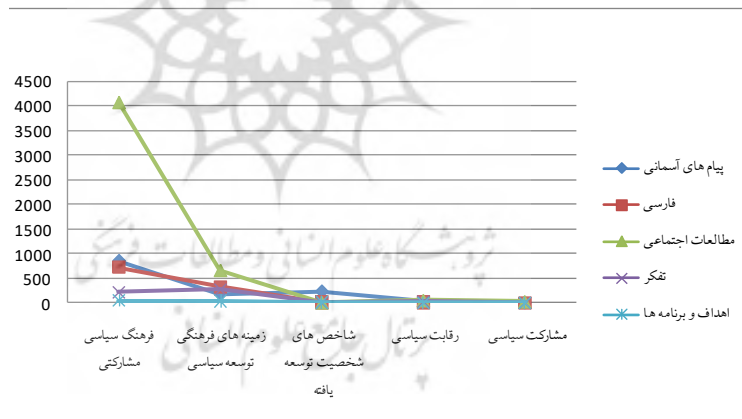
این نمودار نیز به خوبی مانند جدول شماره (۱) گویای آن است که در بین مؤلفه‌های توسعه سیاسی بیشترین توجه سهم فرهنگ سیاسی بوده است و در مرتبه دوم بسترهای فرهنگی توسعه سیاسی با فاصله بیشتری از فرهنگ سیاسی مشارکتی قرار دارد. نکته قابل توجه دیگر در این نمودار آن است که با آنکه در نگاه اول به نظر می‌رسد توجه به فرهنگ سیاسی مشارکتی بالاست، در عمل نحوه توزیع این مؤلفه در موارد تحلیل شده نه تنها بسیار نامتوازن و نامناسب است، بلکه توجه بعضی از کتب و موارد تحلیلی به مؤلفه‌ها حتی فرهنگ سیاسی مشارکتی ناچیز بوده و ضعیف عمل شده است.

نمودار ۲. مقایسه میزان توجه کتاب‌های درسی، برنامه‌ها و اهداف ویژه متوسطه اول به مؤلفه‌های توسعه سیاسی

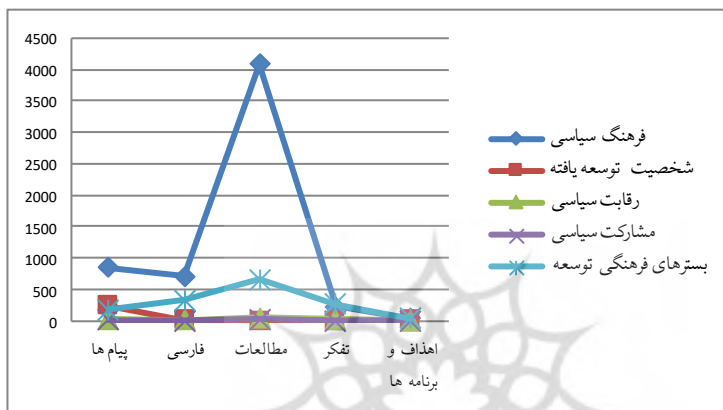
این نمودار نیز حکایت از آن دارد که در بین کتاب‌های درسی تحلیل‌شده، اهداف و برنامه‌ها کتاب مطالعات اجتماعی در یک مؤلفه بسیار بالا عمل کرده است و در مراتب بعد و فاصله‌ای بیشتر کتاب‌های پیام‌های آسمانی و فارسی قرار دارند. به نظر می‌رسد کتاب‌های مطالعات اجتماعی بیشتر از سایر کتب و بیشتر از حد انتظار در مؤلفه فرهنگ سیاسی مشارکتی نقش ایفا کرده است. همچنین، به نظر می‌رسد مجموعه فراوانی توجه به مؤلفه فرهنگ سیاسی مشارکتی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی بالاست، ولی در عمل و با توجه به رسالتی که برای این عنوان درسی تعریف شده است، نحوه توزیع مؤلفه‌ها در آن بسیار نامتوازن و نامناسب بوده است؛ به این معنی که توجه به فرهنگ سیاسی مشارکتی در این کتاب نه تنها غفلت از سایر مؤلفه‌ها را در این کتاب، بلکه در سایر کتب نیز در پی داشته است. نتیجه اینکه در این نمودار و نمودارهای پیشین آن چیزی که بسیار گویاست برقرار بودن موازنه‌ای در توزیع توجه لازم به مؤلفه‌های توسعه سیاسی در موارد تحلیل شده است.

نمودار ۳. نیم‌رخ توزیع مؤلفه‌های توسعه سیاسی در کل محتوای تحلیل شده

این نمودار مقایسه میزان توجه به مؤلفه‌های توسعه سیاسی در کتاب‌های حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی، اهداف و برنامه‌های ویژه متوسطه اول را به تصویر کشیده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود میزان توجه به مؤلفه‌های توسعه سیاسی بسیار متفاوت و

نامتناسب است و تقریباً در تمام شاخصه‌ها نامتناسب و یا نامتوازن عمل شده است. نمودار پیش از هر چیز گویای آن است که فرهنگ سیاسی تنها مؤلفه‌ای است که نسبت به مؤلفه‌های دیگر به آن توجه بالایی فقط در یک عنوان کتاب شده است و این توجه بیش از حد انتظار در یک عنوان کتاب توجه بسیار کم و نامناسب به سایر مؤلفه‌ها را در پی داشته است. این توجه بالا و این میزان فراوانی در فرهنگ سیاسی مدیون کتاب مطالعات اجتماعی سه پایه است.

نمودار ۴. نیمرخ مقایسه میزان توجه کتاب‌های درسی، اهداف و برنامه‌های درسی متوسطه اول به مؤلفه‌های توسعه سیاسی

نمودار شماره (۴) مقایسه میزان توجه کتاب‌های درسی حوزه علوم انسانی، اهداف و برنامه‌های درسی متوسطه اول به مؤلفه‌های توسعه سیاسی را به تصویر کشیده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود به نظر می‌رسد رویکردهای متفاوت و مختلفی در توجه به مؤلفه‌های توسعه سیاسی در این کتاب‌ها به چشم می‌خورد. میزان توجه کتاب‌های مطالعات اجتماعی سه پایه به مؤلفه‌های توسعه سیاسی بیشتر خود را نشان می‌دهد و بنابراین به جز مطالعات اجتماعی که سهم فراوان و بالایی آن هم در مؤلفه فرهنگ سیاسی به خود اختصاص داده است، سایر کتب نسبت به فراوانی مورد انتظار، کمتر از حد انتظار ظاهر شده‌اند. البته، توجه بالاتر کتاب مطالعات اجتماعی با توجه به رسالت آن تا حدی طبیعی به نظر می‌رسد، ولی نکته قابل توجه و تأمل این است که چرا سایر مؤلفه‌ها در این کتاب سهم کمتری دارند؟

۶. بحث و نتیجه گیری

رابطه بین تعلیم و تربیت و توسعه به طور عام و توسعه سیاسی به طور خاص در طول سال‌های اخیر به تدریج به یکی از محوری‌ترین مباحث حوزه تربیت سیاسی و اجتماعی تبدیل شده و با اقبال بسیاری از پژوهشگران حوزه توسعه و تعلیم و تربیت به لحاظ نظری و تجربی مواجه شده است. بسیاری از صاحب‌نظران متنفذ در این حوزه نگاهی تربیتی به توسعه پیدا کرده‌اند. در این رابطه اهداف و برنامه‌های آموزش و پرورش و محتوای کتاب‌های درسی به عنوان کلیدی‌ترین عناصر تعلیم و تربیت می‌تواند نقش اصلی خود را ایفا کند، به ویژه اینکه در نظام آموزش و پرورش کشور ما به دلیل متمرکز بودن و کتاب‌محوری کتاب‌های درسی از جایگاه خاصی برخوردار است. با این توصیف، هنوز بسیار کم‌اند پژوهشگرانی که تعلیم و تربیت توسعه‌خواه را اساس پژوهش‌های خود قرار داده باشند. بنابراین، با توجه به این ظرفیت و کمبودهای جدی در این حوزه این پژوهش پایه‌ریزی شد.

در مقاله وهش حاضر پس از شناسایی مؤلفه‌های توسعه سیاسی که باید در تعلیم و تربیت به آنها توجه شود (فرهنگ سیاسی مشارکتی، شخصیت توسعه‌یافته، رقابت سیاسی، مشارکت سیاسی و بسترهای فرهنگی توسعه سیاسی)، میزان توجه کتاب‌های حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و اهداف و برنامه‌های ویژه متوسطه اول به این مؤلفه‌ها را در قالب سؤالاتی مورد بررسی قرار دادیم.

عمده‌ترین علت پرداختن به این پژوهش شناسایی میزان برخورداری اهداف و برنامه‌های درسی از مؤلفه‌های توسعه سیاسی به منظور سامان‌دهی مؤثر برنامه‌های درسی و شیوه‌های تربیتی برای رسیدن هر چه راحت‌تر و بهتر توسعه سیاسی و تربیت توسعه‌خواه در آینده است. در ادامه با محور قرار دادن سؤال‌های پژوهش یافته‌های به دست آمده را مورد بحث و تحلیل قرار می‌دهیم.

سؤال اول: وضعیت فعلی نظام آموزش و پرورش ایران (مقطع متوسطه اول) از نظر توجه به مؤلفه‌های توسعه سیاسی چگونه است؟ نتایج کلی حاکی از آن بود که با توجه به فراوانی تقریباً بالای توجه به مؤلفه‌های توسعه سیاسی، این مؤلفه‌ها به یک میزان و به طور متوازن در محتواهای مورد بررسی توزیع نشده‌اند. توجه بیش از حد انتظار به فرهنگ سیاسی

مشارکتی، عدم توجه و یا توجه ضعیف به سایر مؤلفه‌ها را در پی داشته است. با وجود این، نمی‌توان به توجه انحصاری به یک مؤلفه آن هم در یک کتاب خاص دل خوش کرد. ایدئال این است که توزیع مؤلفه‌های توسعه سیاسی در محتوای مورد نظر به گونه‌ای متوازن باشد. در یک جمع‌بندی، براساس تحلیل داده‌ها و فراوانی حاصل از این پژوهش، می‌توان این نتیجه را گرفت که کتاب‌های حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و اهداف و برنامه‌های ویژه متوسطه اول از نظر ایجاد و پرورش مفاهیم و مؤلفه‌های مورد بررسی، برای آموزش توسعه سیاسی به دانش‌آموزان عملکردی بسیار ضعیف دارند و زمینه‌های لازم برای توسعه سیاسی دانش‌آموزان را نمی‌توانند فراهم کنند. همچنین، بررسی‌ها نشان داد که در این توجه حداقلی نیز روندی منطقی در توزیع مؤلفه‌ها دنبال نمی‌شود؛ بدین معنا که مؤلفان این کتاب‌ها و سیاست‌گذاران توجه هدفمند یا ویژه‌ای به توسعه سیاسی چه از لحاظ مفهوم‌پردازی و چه از نظر شناخت مؤلفه‌های مورد نظر در این مطالعه نداشته‌اند.

سؤال دوم: آموزش و پرورش فعلی (مقطع متوسطه اول) چه نقشی در توسعه سیاسی ایران دارد؟ با توجه به پاسخی که به سؤال اول پژوهش داده شد، این سؤال پژوهش نیز امکان پاسخ‌دهی پیدا می‌کند. گفته شد که توسعه نیاز به تربیت افراد با شخصیت توسعه‌گرا (افرادی با بینش و نگرش دموکراتیک و مردم‌سالارانه) دارد. با توجه به نقشی که نهادهای آموزشی و آموزش و پرورش در این زمینه باید داشته باشند، تحقق این موضوع هنگامی امکان‌پذیر است که نهادهای آموزشی به‌طور عام و آموزش و پرورش به‌طور خاص بتوانند نقش خود را به‌خوبی ایفا کنند. نظام آموزشی غیرمتمرکز می‌تواند تأمین‌کننده مهارت‌ها و فرصت‌هایی باشد که مقدمات توسعه سیاسی است. در این میان، مهم‌ترین نهادی که وظیفه و نقش عمده‌ای در فراهم کردن زمینه‌های مناسب برای توسعه سیاسی دارد آموزش و پرورش است.

از طریق این نهاد و ابزارهایی که در اختیار دارد مفاهیم اساسی توسعه سیاسی را می‌توان در ذهن و رفتار دانش‌آموزان به‌عنوان نسل آینده نهادینه کرد. بدین منظور برای تحقق توسعه سیاسی می‌بایست مفاهیم اساسی توسعه سیاسی (ابعاد توسعه سیاسی) به‌صورت مناسب، کافی و متوازن در محتوای آموزشی و پرورشی و برنامه‌ها و اهداف توزیع شده

باشد. شواهد این پژوهش حاکی از این است که چنین نیست و نظام آموزش و پرورش در ایران (تعلیم و تربیت متوسطه اول) در راستای تحقق کارکردهای سیاسی خود ضعف‌های بسیار جدی دارد. لذا، این آموزش و پرورش نمی‌تواند نقش ارزنده خود را به‌خوبی ایفا کند. در ادامه باید گفت که رسیدن به توسعه نیاز به پیش‌زمینه‌ها و مقدماتی دارد. اگر پیش‌زمینه‌های توسعه را فراهم بودن شرایط فرهنگی، اقتصادی، و سیاسی بدانیم، توسعه فرهنگی و زمینه مناسب فرهنگی شرط اولیه و مهم در حرکت به سمت توسعه سیاسی خواهد بود. به عبارتی، نمی‌توان به توسعه مطلوب و پایدار بدون زمینه‌سازی مناسب فرهنگی رسید. زمینه‌سازی فرهنگی متناسب با امر توسعه‌یافتگی از طریق برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری کلان فرهنگی است که یک نظام سیاسی طراحی و اجرا می‌کند. تبلور این زمینه‌سازی در قوانین، برنامه‌ها، اهداف، محتوای آموزشی و پرورشی، برنامه‌ریزی درسی، فعالیت‌های پرورشی، نگرش به نیروی انسانی، فعالیت‌های فوق‌برنامه، انتخاب مدیران، ایجاد زمینه‌های پژوهش و تحقیق، گسترش فرهنگ مشارکت و انتقادپذیری، توجه به زمان و نظم در تمام امور و تلاش در جهت گسترش این فرهنگ در تمام ابعاد اجتماعی، سیاسی و... بروز و ظهور پیدا می‌کند.

در این میان، مهم‌ترین نهادی که وظیفه و نقش عمده‌ای در ایجاد زمینه‌های مناسب فرهنگی برای توسعه سیاسی ایفا می‌کند آموزش و پرورش است؛ بدین معنا که از طریق این نهاد مفاهیم اساسی توسعه در ابعاد سیاسی و اقتصادی را می‌توان در ذهن و رفتار دانش‌آموزان نهادینه کرد؛ مفاهیمی چون مشارکت سیاسی، فرهنگ سیاسی مشارکتی، رقابت سیاسی، فرهنگ توسعه، و شخصیت توسعه‌یافته. بنابراین، اگر مهندسی اصلاحات در آموزش و پرورش متناسب با توسعه سیاسی طراحی و سازماندهی شود و در درون آموزش و پرورش فرایند توسعه‌یافتگی سیاسی تمرین شود و تجربه و بینش کافی برای نگرش و بینش توسعه‌ای در نظام تعلیم و تربیت فراهم شود، شرایط لازم برای توسعه سیاسی به‌خوبی فراهم می‌شود.

پس در آموزش و پرورش ابزارها، روش‌ها، برنامه‌ها، اهداف و محتوای آموزشی و تربیتی باید به نحوی برنامه‌ریزی و سازماندهی شود که برون‌دادهای آن، در یک ساختار

عقلانی، شرایط را برای تمرین مشارکت و رقابت سیاسی فراهم آورند. برنامه‌ها و اهداف باید در راستای رسیدن به فرهنگ سیاسی مشارکتی و فرهنگ توسعه و شخصیت توسعه‌یافته باشد. همچنین، آرمان‌ها، اهداف، اصول و مبانی آموزش و پرورش باید به گونه‌ای انتخاب و پروارنده شود که خردمندان شرایط را برای رسیدن به مؤلفه‌های توسعه سیاسی فراهم و تسهیل کنند.

۷. توصیه‌های سیاستی

۱) تجدید نظر و اصلاح اهداف، برنامه‌ها و کتب درسی متوسطه اول در راستای کمک به توسعه سیاسی و فراهم کردن بسترهای لازم برای پرورش دانش، مهارت و در نتیجه ایجاد نگرش و رفتار لازم برای پرورش افراد با شخصیت توسعه‌گرا؛

۲) سنجش میزان توسعه‌یافتگی شخصیتی دانش‌آموزان فارغ‌التحصیل به‌عنوان خروجی‌های آموزش و پرورش و سنجش عملکرد آموزش و پرورش در این زمینه و آسیب‌شناسی‌های بیشتر در این زمینه؛

۳) انجام پژوهش‌های مقایسه‌ای به منظور بررسی و تحلیل نظام آموزشی کشورهای توسعه‌یافته و دموکراتیک و تطبیق آن با نظام آموزش و پرورش ایران بسیار ضروری است، چرا که از این طریق می‌توان در جهت ارتقای سطح کیفی آموزش و پرورش ایران برای فراهم آوردن زمینه‌ها و بسترهای لازم برای توسعه سیاسی گام برداشت؛

۴) با توجه به اینکه مؤلفه‌های توسعه سیاسی به‌طور مناسب و متوازن در برنامه‌ها، اهداف و کتاب‌های درسی متوسطه اول توزیع نشده‌اند، در بازنگری‌های احتمالی آتی در قالب عناوینی در لابه‌لای برنامه‌ها، اهداف و کتب مذکور گنجانده شود تا زمینه‌ها و بسترهای لازم برای توسعه‌یافتگی شخصیتی دانش‌آموزان فراهم شود؛

۵) برنامه‌ریزی لازم برای خلق و فراهم کردن زمینه‌های هرچه بیشتر رشد و تربیت سیاسی دانش‌آموزان در قالب برنامه‌های عملی، کتاب کار، فعالیت‌های فوق‌برنامه، و گفت‌وگو در کلاس فراهم شود تا دانش‌آموزان به‌طور عملی و ملموس با این مباحث آشنایی پیدا کنند و زمینه مشارکت آنان فراهم شود؛

۶) توصیه می‌شود علاوه بر برنامه‌های تربیتی عملی (نظیر شوراهای دانش‌آموزی) و تمرین و نقشی که به واسطه آن در زمینه مشارکت سیاسی فراهم می‌شود، دانش‌آموزان در قالب دیگر برنامه‌های تربیتی نظیر فیلم، کلیپ و بسترهای آموزشی ضمیمه و برای مطالعه هرچه بهتر و کارآمدتر در مسیر آموزش و بسترسازی برای توسعه سیاسی قرار گیرند.

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۳۱

نقش و جایگاه فعلی
آموزش و پرورش در روند ...

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ازکیا، مصطفی؛ وغفاری، غلامرضا (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی توسعه. تهران: دفتر پژوهش‌های مؤسسه کیهان.
- افراخته، حسن (۱۳۹۸). نقش سازه‌های ذهنی در تحقق برنامه‌های توسعه ایران. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۱(۳)، ۷۴-۴۹. doi: 10.22035/isih.2020.3371.3608
- امین‌زاده، محسن (۱۳۷۶). توسعه سیاسی. اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ۱۱۸، ۱۱۷-۱۰۴.
- اینگلهارت، رونالد؛ ولزل، کریستین (۱۳۸۹). نوسازی، تغییر فرهنگی و دموکراسی (مترجم: یعقوب احمدی). تهران: کویر.
- بشیری، حسین (۱۳۸۰). موانع توسعه سیاسی در ایران. تهران: گام نو.
- پای، لوسین (۱۳۷۰). فرهنگ سیاسی و توسعه سیاسی (مترجم: مجید محمدی). نامه فرهنگ، ۵ و ۶، ۴۷-۳۷.
- چلی، مسعود (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش (جزوه درسی گروه جامعه‌شناسی). تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- حکیم‌زاده، رضوان؛ و کیامنش، علیرضا؛ و عطاران، محمد (۱۳۸۶). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه‌های درسی. مطالعات برنامه درسی، ۲۷-۵۴، (۵)، ۲۷-۵۴.
- دیویی، جان (۱۳۴۱). دموکراسی و تعلیم و تربیت: مقدمه‌ای بر فلسفه تعلیم و تربیت (مترجم: امیرحسین آریان‌پور). تهران: فرانکلین. (تاریخ اصل اثر ۱۹۱۶)
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۷۲). عقل و توسعه‌یافتگی. تهران: نشر سفیر.
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰). شورای عالی انقلاب فرهنگی. برگرفته از <http://sanadtahavol.ir/wp-content/uploads/2021/01/sanand-tahavol.pdf>
- سیف‌زاده، سیدحسین (۱۳۶۸). نوسازی و دگرگونی سیاسی. تهران: نشر سفیر.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۹۴). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. تهران: سمت.
- ضیایی، آزاده (۱۳۸۷). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی سال ۸۶-۸۷ از منظر فرهنگ سیاسی مشارکتی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد) دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
- طالب‌زاده، حسین (۱۳۷۸). فرهنگ توسعه و آموزش و پرورش، بررسی موردی آموزش و پرورش دوره ابتدایی در ایران (پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی). دانشگاه شهیدبهشتی، تهران، ایران.
- عبداللهی، محمد (۱۳۷۲). جایگاه و نقش آموزش و پرورش در فرایند توسعه ملی. فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه علامه، ۱۱(۳ و ۴)، ۷۴-۵۷.

عبدالهی، محمد؛ و راد، فیروز (۱۳۸۸). بررسی روند تحول و موانع ساختاری توسعه سیاسی در ایران، (۱۳۸۲-۱۳۰۴). مجله جامعه‌شناسی ایران، (۱)، ۱۰، ۶۳-۲۹.

علمی، محمود (۱۳۸۴). نقش آموزش و پرورش در توسعه و نهادمندی سیاسی. فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد خلیخال، ۵، ۶۷-۵۸.

فاجرلیند، اینگمار؛ و لاورنس، جی ساها (۱۳۷۰). تعلیم و تربیت و توسعه ملی (مترجم: مهدی سجادی). تهران: سمت.

فیروزجاییان، علی اصغر؛ و جهانگیری، جهانگیر (۱۳۸۷). تحلیل جامعه‌شناختی مشارکت سیاسی دانشجویان: مورد مطالعه، دانشجویان دانشگاه تهران. مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، (۱)، ۵، ۱۰۹-۸۳. doi: 10.22067/jss.v0i0.8732

کشاوری، الهام (۱۳۹۰). فرهنگ سیاسی مشارکتی در کتاب درسی علوم اجتماعی مدارس ایران (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

مایلی، محمدرضا (۱۳۷۹). نظام سیاسی و توسعه؛ بررسی موردی: نقش نظام سیاسی در روند توسعه ایران (۱۳۴۲-۵۷). تهران: نشر ارانه.

مسعودی، عارف (۱۳۹۱). نظام آموزش و پرورش و فرهنگ سیاسی در ایران، با تأکید بر مطالعه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی)، تهران، ایران.

نصیری، مهدی (۱۳۹۵). نقش نظام آموزشی بر توسعه ایران معاصر. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

نظری، مرتضی (۱۳۹۵). نگاه تربیتی به توسعه: گفتارهای نظری در آموزش و پرورش و توسعه انسانی. تهران: نشر قطران.

وفایی سعدی، خسرو (۱۳۸۵). آموزش و توسعه سیاسی، بررسی عملکرد دولت طی سال‌های ۶۸ تا ۷۶ و تأثیر آن در پیدایش دوم خرداد ۷۶ (رساله دکتری علوم سیاسی). دانشگاه علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

هولستی، آل. آر. (۱۳۷۳). تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی (مترجم: نادر سالارزاده امیری). تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

Almond, G., & Verba, S. (1965). *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: University Press.

Chong, A., & Gradstein, M. (2009). Education and democratic preferences. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.1821921

Dewey, J. (1916). *Democracy and education* (an introduction to the philosophy of education). New York: Macmillan Company.

Johari, J.C. (1993). *Comparative politics*. New Delhi: Sterling Publishers.

Pye, L.W. & Verba, S. (Eds), (1965). *Political culture and political development*. Princeton: Princeton University Press.

Sarfi, T., Nosrati, S. & Sabzali, M. (2021). The new celebrity economy in cyberspace. *Journal of Cyberspace Studies*, 5(1), 85-108.

Wallerstein, I., & Almond, G. A. (1972). Political development: Essays in heuristic theory. *Contemporary Sociology*, 1(2), 113. doi: 10.2307/2062811

Zohouri, M., Darvishi, M. & Sarfi, M. (2020). Slacktivism: A Critical Evaluation. *Journal of Cyberspace Studies*, 4(2), 152-173.

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۳۴

دوره ۱۵، شماره ۲

بهار ۱۴۰۲

پیاپی ۵۸

ژوئیه‌شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی